

K Berlinovým hraniciam slobody

Magdaléna Steinhauser Wesserlová

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, SK

STEINHAUSER WESSERLOVÁ, M.: To Berlin's Borders of Liberty.
Philosophica Critica, vol. 4, 2018, no. 1, ISSN 1339-8970, pp. 43–56.

This essay is focused on the problem of searching for unambiguous limits of negative liberty by Isaiah Berlin. The aim of the text is to emphasise and analyse some points of views, which confirm a flaw in Berlin's ideas. The essay is divided into four parts. The first part indicates the problem of clearly expressing the content of freedom and the ambiguity of its definitions in negative form preferred by Berlin. In this regard, the text implicitly suggests urgency in finding a definition of its limits. The second part focuses on fragments of negative freedom which have an impact in identification of borders of liberty. Due to this reason, the text intends to refer to several points threatening Berlin's understanding of negative freedom, such as existence or absence of obstacles, the problem of nonfrustration leading to comprehension of freedom as nonintervention. The third part of essay includes an interpretation of Pettit's argumentation against glorification of freedom as non-frustration. The fourth part mentions liberty as non-interference in a particular area, which is of fundamental importance to Berlin. The text notes that despite the many aspects which can support his idea, there are arguments and factors that refer to the idea's defectiveness.

Key words: Isaiah Berlin – Negative Freedom – Limits – Nonfrustration – Noninterference

Úvod

Otázka slobody sa považuje za pomerne komplikovanú, a to z dôvodu vymedzenia hraníc medzi sférou slobody a tým, čo podlieha obmedzeniam, kde sa človek musí prispôbiť uloženým limitom vo svojom vnútornom svete a vo svete navôkol. Cieľom štúdie je snaha načrtnúť zložitost' presného zadefinovania zlomu medzi sférou, v ktorej by mohol byť človek slobodný a na strane druhej oblasti, v ktorej sa musí podriaďovať nátlaku. Mojim zámerom bolo analyzovať cestu k negatívnemu ty-

pu slobody Isaiaha Berlina, ktorý vychádzal vo svojej eseji *Dva pojmy slobody* z myšlienky, že slobodná voľba človeka je oklieštená, ak dochádza k zabraňovaniu výberu.

Práca má za úlohu poukázať na problém vytýčenia negatívnej slobody, z čoho následne vyplýva problém aj pri hľadaní jej hraníc. Napriek týmto ťažkostiam a početnej kritike však Berlin i naďalej inklinuje k negatívnej slobode, ktorú interpretuje ako snahu o nezasahovanie. Nezasahovanie však zahŕňa i snahu o zabránenie mareniu možností, ktorá akoby mu predchádzala. Myslím si, že ak zistím o týchto dvoch spôsoboch interpretácie negatívnej slobody z Berlinovho pohľadu niečo viac, odhalím smer cesty vedúci k Berlinovým hraniciam slobody. Aby som dosiahla stanovený zámer, musím poukázať aj na potenciálne faktory, ktoré by mohli naštrbiť negatívne chápanie slobody presadzované Isaiahom Berlinom.

Problém vymedzenia negatívnej slobody

Na začiatok chcem zdôrazniť Berlinove akcentovanie priority negatívnej slobody.¹ Pre uprednostnenie negatívneho typu je často kritizovaný za ignorovanie kladných aspektov pozitívnej slobody. Podľa holandskej doktorky podnikateľskej etiky venujúcej sa Berlinovým hodnotovým konfliktom C. Aarsbergen-Ligtvoetovej bola pre Berlina negatívna perspektíva natoľko dôležitá, že jediným podnetom jej potenciálneho obetovania (za účelom realizovať iné, možno pozitívne hodnoty slobody) bolo vzdelanie, verejná bezpečnosť alebo verejné zdravie. Napriek tomu, že si Berlin uvedomuje aj tie „temnejšie“ aspekty v hľadaní špecifikácie svojho chápania negatívnej slobody, sám pripúšťa ideu jej limitácie (Aarsbergen-Ligtvoet 2006, 25). Pozitívnu stránku slobody však i naďalej odmieta.

Počiatkové úvahy o skutočnej nezávislosti, zdanlivej slobode, očividnom obmedzení voľnosti človeka môžu vzbudzovať predstavy o jasnosti ich vzájomného predelu. Práve z toho dôvodu Berlin venuje ich recipročnému ohraničeniu zvýšenú pozornosť, hľadá ich umiestnenie. Berlin zdôrazňuje: „*Čím širšia je oblasť nezasahovania, tým väčšia je moja voľnosť*“ (Berlin 1999, 220). Dôležitým je teda rozsah. Čo však s prítomnosťou i malého obmedzenia? Myslím si, že prítomnosť hoci len nepatrného obmedzenia mení šírku oblasti, v ktorej môže byť individuum skutočne

¹ Účelom zdôraznenia priority negatívnej slobody nie je spochybniť uznanie plurality navzájom nezlučiteľných hodnôt, ktoré Berlin implicitne akcentuje. Mojim cieľom nie je ukázať, ako je možné relativizovať existenciu väčšieho množstva vzájomne nezlučiteľných hodnôt. Na tomto mieste chcem poukázať na preferenciu hodnôt negatívnej slobody pred tými, ktoré prináležia pozitívnej slobode, ktorú nemožno striktné demonizovať, zavrhnúť, ale je potrebné poukázať aj na jej silnejšie stránky.

voľné.² Keď sa nad tým človek hlbšie zamyslí, tak ak chce subjekt konať podľa individuálneho rozhodnutia a prítomnosť zákona (alebo iného limitujúceho faktoru) upravuje jeho voľbu, možno sa nazdávať,³ že na jednej strane nie je celkom vylúčená slobodná voľba subjektu, avšak na druhej strane (už samotné) udanie limitov exkluduje⁴ alternatívu slobodnej voľby. Samotná prítomnosť limitov tak inklinuje k úvahe o šírke slobody. Myslím si, že udanie intervalu, v ktorom sa človek môže pohybovať jednoznačne, pôsobí obmedzujúco. Posúvaním tohto intervalu sa hranice slobody zmenšujú alebo zväčšujú, čo sa dotýka človeka ako jedného funkčného kompletu. Neznamená to však, že istá miera zásahu – obmedzenia slobody nie je prípustná.⁵

V tejto súvislosti sa objavuje niekoľko bodov, ktoré sa snažia Berlinovu negatívnu slobodu interpretovať a zároveň zdokonaľiť cez poukázanie na jej kvalitatívne medzery. Ako príklad môže poslúžiť to, že až po kritickej spätnej väzbe si Berlin uvedomil slová významného ekonóma venujúceho sa aj politickej a filozofickej teórii M. N. Rothbarda.⁶ Rothbard tvrdil, že by bolo veľkým problémom interpretovať slobodu ako absenciu prekážok, pretože, čím viac by bol človek uspokojený, tým viac by sa mohol cítiť slobodnejší (Rothbard 2009, 263).⁷ V takom prípade by mohlo hroziť riziko extrémneho vnútorného hedonizmu. Podľa môjho názoru je preto otázne, či sa vôbec bude dať niekedy o jasnej definícii slobody uvažovať, keďže je upravovaná „vonkajším“ elementom.⁸ Podnetom pre diskusiu tak naďalej ostáva, aká rozsiahla sféra nezasahovania môže byť. Spomenutý Rothbardov príklad ilustrujúci slabú nepriestrelnosť Berlinovho konceptu nie je jediný, čo ukážem v nasledovných častiach textu pri objasňovaní načrtnutého problému slobody.

² Voľnosť, nezávislosť a sloboda sú u Berlina považované za synonymá. Z toho dôvodu používam výrazy ako rovnoznačné.

³ Ak istý limitujúci faktor upravuje voľbu človeka, predpokladá sa, že tento zákon alebo iný faktor udáva presne stanovené intervaly, v ktorých môže človek konať.

⁴ Exkludovať v zmysle vylučovať.

⁵ Berlin pripúšťa istú mieru obmedzenia slobody. Myslím si, že určitú mieru obmedzenia a donútenia považuje za nutnú, pretože ide o spôsob predchádzania spoločenskému alebo politickému chaosu.

⁶ M. N. Rothbard sa v podstatnej časti svojho diela *Etika slobody* venuje kritike klasických liberálov, ktorými sú napríklad Mises, Hayek či Berlin.

⁷ Znamená to, že hoci sa človek môže cítiť slobodnejší, ak uspokojí niektoré zo svojich chcení, môže pociťovať slobodu aj v prípade odstránenia týchto túžob, napríklad cez zabudnutie (Rothbard 2009, 263).

⁸ Na tomto mieste chcem poukázať na to, že človeku kladie externé prostredie rôzne limity. Ak by človek dostal voľnosť v istej oblasti, mohlo by sa zdať, že je slobodnejší. Jeho uspokojenie, ktoré by mohlo byť determinantom nárastu jeho vnútorného hedonizmu, však nie je slobodou.

Hľadanie hraníc negatívnej slobody

Napriek tomu, že Berlin obhajuje negatívnu slobodu, ako sa ukazuje pri analýzach, v jeho argumentácii existujú trhliny a nedostatky. Preto sa pýtam, môže sa nachádzať negatívna sloboda v podobnej pozícii ako je u Berlina sloboda pozitívna, teda môže byť pre človeka ohrozujúca? Vyslovená otázka by nemala byť irelevantnou z hľadiska hľadania postavenia jej limitov. Veď ak niekto dokáže uvaliť na človeka také obmedzenie, ktoré mu prekáža v konaní, narúša rozsah jeho slobody. Podobnej úvahe sa venovali aj súčasní vedci z oblasti hospodárstva a medzinárodnej politiky venujúci sa ekonomickej slobode Fred McMahon a Alana Dowd.⁹ Podľa mňa napriek tomu, že hľadali nezrovnalosti v myšlienkach negatívnej slobody, predložili skôr nový podnet na rozšírenie Berlinovej vízie tohto druhu slobody. Ich názor na hranice prezentovali ako implementáciu limitov slobody práve do jedného bodu, ktorý reprezentuje uvalenie obmedzenia človekom na slobodu druhých (McMahon – Down 2014, 66). Podľa mňa to znamená, že ak aj nejaký človek, vláda, alebo iná inštitucionálna forma spôsobia prekážku niekomu druhému, v mieste „zásahu“ vznikne bariéra ohraničujúca slobodu všetkých zúčastnených.¹⁰ Aby sa tomu v teoretickej rovine zabránilo, mali by mať ľudia pri rovnakých záležitostiach rovnaké práva.¹¹ Ani pri reálnej distribúcii práv by nemalo existovať zvýhodnenie jedného človeka pred druhým. Zvýhodnenie danej osoby by ohrozilo negatívnu slobodu ostatných. Z toho dôvodu by nemalo uplatňovanie práv jedného subjektu zasahovať do rovnakého nároku na identické práva u niekoho iného.

Sloboda človeka je tak podľa mňa determinovaná situáciami, ktoré vyplývajú z fungovania a organizovania života vo svete. Volnosť teda závisí od prekážok, ktoré život vytvára. Preto je potrebné uvedomiť si, že nielen morálne, spoločenské ale-

⁹ Obaja autori uskutočnili projekt merania alebo interpretácie negatívnej slobody. Prišli na to, že negatívna sloboda má u rôznych mysliteľov niečo spoločné, teda, že jej podstata i napriek množstvu interpretačných obmedzení a rozporností vytvára ako celok nepoddajný problém (McMahon – Down 2014, 65 – 68).

¹⁰ Spomenutí autori uvádzajú príklad súvisiaci so slobodou v ekonomickej oblasti. Príklad uvádzam preto, lebo každé meranie negatívneho druhu slobody, pokiaľ sa pokladá za dostatočné, má potenciál obsahovať všetky aspekty tohto druhu nezávislosti, vrátane slobody ekonomickej. (McMahon – Down 2014, 82). Tento príklad možno interpretovať nasledovne: Ak majú jednotlivci ekonomicкую slobodu, tak možno predpokladať, že ich majetok je nadobudnutý bez použitia akejkolvek sily či podvodu, teda ide len o zúročenie ich slobodného konania bez toho, aby (priamo) záviseli od niekoho iného. Môže ísť aj o zabezpečenie ich majetku, teda miery ochrany imania človeka proti odcudzeniu. Dochádza tak k ochrane oblasti, s ktorou môže človek narábať tak, ako sa sám rozhodne. Z toho dôvodu možno o slobodných ľuďoch (v používaní svojho majetku, realizovaní jeho výmeny alebo jeho darovaní) hovoriť len do tej miery, ak ich konanie neporušuje identické práva druhých ľudí (McMahon – Down 2014, 67).

¹¹ Ide o vyjadrenie všeobecného pohľadu.

bo politické, ale i prirodzené a náhodné obmedzenia kreujú možnosti existencie človeka vo svete, menia rozsah jeho voľnosti. Takéto obmedzenia samé osebe nezmenšujú ľudskú slobodu, teda nerobia človeka neslobodným. Väčšie ťažkosti spôsobujú vzťahy človeka s inou osobou, či inštitucionálnou formou, ktorá na život človeka akýmkoľvek spôsobom referuje. Hlbším problémom je teda podľa môjho názoru ich vzájomný vzťah, ktorému musia podriaďovať vlastné túžby a konanie, čo je v kontexte externého sveta náročnejšie. Pretože ak chcú ľudia existovať vo svete spoločne, vzájomná závislosť a vzájomné podrobenie sa v zmysle sociálnej koexistencie sa javia byť nevyhnutnými.

Predchádzajúcimi slovami som chcela poukázať na to, že Berlinovu predstavu slobody naštrbuje analyzovanie problému existencie alebo absencie prekážok. Nejde však o jediný sporný bod. Inou problematickou otázkou, ktorá sa postupne vynára v kontexte Berlinovej negatívnej slobody, je kardinálna myšlienka tohto druhu slobody, a to požiadavka nezasahovania. Berlin však požiadavku neintervencie chápe pomerne široko. Na to, aby ju vymedzil dostatočne, požadoval slobodu chápanú ako nefrustráciu. O zabránení frustrácie tak možno podľa mňa hovoriť ako o predstupni na ceste k podčiarknutiu významu negatívnej slobody.

Berlin nepovažuje neprítomnosť zmarenia čohokoľvek, teda nefrustrácie (či už ide o prania, konanie a podobne), za dominantný aspekt hovoriaci v prospech zvýšenia slobody individua (Berlin 1993, 25). O nefrustrácii sa však nevyjadruje ako o jedinej, a teda uspokojivej podmienke. Lebo ak by žiadne sily nemarili prania človeka, a teda nespôsobovali by narúšanie činnosti, ktorú by mohol človek vykonávať bez obmedzení, slobodným by ešte stále nemusel byť. Podľa mňa spomenuté tvrdenie prispieva k utvoreniu Berlinovho názoru, že sloboda nepredstavuje jediný cieľ života človeka.¹² Ak by bol opak pravdou, pričom sloboda by bola jediným alebo hlavným cieľom a život človeka by bol bez akéhokoľvek marenia možností, bez limitov či nezasahovania, tak už aj idea spomenutého výroku by mohla byť považovaná za frustráciu. Prečo? Hlavný dôvod spočíva v téze: človek je spoločenská bytosť. Vysvetlenie Berlinovho stanoviska nachádzam v tom, že ak by vzniklo zamedzenie interpersonálneho kompromisu,¹³ v krajnom prípade by vznikla i nevyváženosť distribúcie minima slobody.¹⁴ Podľa môjho názoru má Berlin na mysli to, že

¹² Na tomto mieste narážam na už spomenutý pluralizmus hodnôt.

¹³ Interpersonálny kompromis je ústupok urobený v záujme hľadania dohody, konsenzu medzi ľuďmi. Považujem ho za nevyhnutnosť vo fungovaní spoločnosti napriek jeho nedokonalosti.

¹⁴ Distribúcia minima slobody vychádza zo stavu, kedy má každý jeden človek právo na základnú slobodu. Každý človek potrebuje istú mieru slobody. Nie všetci ľudia majú mieru minimálnej slobody rovnakú. Ak by však človek nemohol mať spoločenský kontakt, a teda došlo by k zamedzeniu medzilidského kompromisu, mohlo by sa stať, že niekomu sa sloboda zvýši na úkor možno i základných slobôd niekoho druhého. Distribúcia minima slobody by tak nebola vyvážená.

ak niekto túži po slobode ako primárnej hodnote, tak táto túžba a jej uskutočnenie môžu byť realizované na úkor niekoho iného.¹⁵ Usudzujem tak, lebo si myslím, že túžba po slobode človeka hraničí so zabezpečením minimálnych potrieb iného človeka nutných na jeho prežitie. Na tomto mieste sa však objavuje problém¹⁶, ktorý podľa mňa spočíva v nevyhnutnej vzájomnej závislosti ľudí, ako i v egoistickej potrebe sebapreferencie. Ak človek potrebuje nejaké jedlo, nejaké základné hygienické potreby, bezpečnosť a podobne, je nutný (kooperačný) kompromis vo vzťahu medzi ľuďmi bez ohľadu na sebecké požiadavky. Znamená to, že v ich vzájomnom kontakte, teda i v ich slobode by malo dôjsť k vzájomným ústupkom vedúcim k spoločnej dohode. Dôvod nutnosti konsenzov spočíva v tom, že tieto základné ľudské potreby nie je možné realizovať vo vyspelej spoločnosti bez recipročného, hoci nie vždy priameho, vplyvu. Z toho vyplýva, že každý interpersonálny kontakt, akákoľvek medzil'udská spolupráca či závislosť, spôsobujú určité obmedzenie individuálnej slobody. A rovnako z toho vyplýva i to, že ak by ľudia mali nedostatok prísunu základných potrieb, ich voľba, ich slobodné rozhodnutia by boli ľahšie manipulovateľné, čo poukazuje na možnosť preferencie straty minima slobody na úkor zadováženia si základných (napríklad fyziologických) potrieb nevyhnutných na prežitie v konkrétnych geopolitických, spoločenských a iných podmienkach.

Sloboda ako nefrustrácia

Berlinova koncepcia slobody a hľadanie jej limitov sa odvíja od hľadania hraníc nezasahovania. Berlin uvádza dôvody proti slobode ako nefrustrácii (Berlin 1993, 25), keď hovorí: „Nepochybne každá interpretácia slova „sloboda“, akokoľvek nezvyčajná, musí obsahovať minimum toho, čo som nazval „negatívnu“ slobodou, teda olasťou, v rámci ktorej nie sú moje priania marené“ (Berlin 1993, 11). Napriek tomu, že jeho negatívnym cieľom je odvrátiť zasahovanie, nie všetci kritici s ním súhlasia. Významný teoretik morálnej a politickej teórie venujúci sa i teórii slobody P. Pettit hovorí o tom, že človek by sa mal prikláňať k prijímaniu predstavy slobody ako nedominancie, pretože odvracanie zasahovania nie je postačujúce (Pettit 2011, 693).¹⁷

¹⁵ Znižovaním slobody na úkor iného na tomto mieste chápem to, že človek preferujúci vlastnú individuálnu slobodu ako primárnu hodnotu dokáže mariť možnosti zabezpečujúce slobodu iného človeka, aby si mohol zvýšiť slobodu seba samého.

¹⁶ Minimálne potreby na tomto mieste nebudem bližšie špecifikovať, vzhľadom na ich rozdiely závislé od sociálnej, ekonomickej pozície konkrétneho človeka.

¹⁷ Dôvod odmietnutia Berlinovej verzie podľa mňa Pettit (ako zástanca „republikánskej“ myšlienky slobody) vidí v jej nestabilite a štylizovaní sa do role prostredníka medzi nefrustráciou a nedominanciou. Jeho interpretácia akoby naznačovala, že Berlinova verzia nie je

Pettit prezentuje kritické názory na slobodu ako neintervenciu. Okrem toho vyjadruje odmietavý postoj aj k variantu slobody ako zamedzeniu frustrácie snáh či príležitostí v tom zmysle, že ak človek nemá možnosť uskutočniť také konanie, ktoré práve preferuje, nemusí to znamenať jeho obmedzenie slobody rozhodovať sa. Zábrana vznikne až potom, ako sa stane takéto zamedzenie trvalým.¹⁸ Berlin, podobne ako Hobbes, považuje neprítomnosť prekážok za faktor kreujúci slobodu. Podľa Pettita však Berlin zohľadňuje skôr úmyselné zasahovanie iných ľudí do konania človeka (Pettit 2011, 697). Preto si myslím, že je pre neho dôležité uvažovať o tom, aké sily bránia alebo umožňujú človeku konať slobodným spôsobom a znižujú alebo zväčšujú jeho oblasť slobody rozhodovať sa a konať.

Predpokladám tiež, že podľa Berlina je požiadavka odstrániť zasahovanie relevantnejšia, ako snaha zabrániť mareniu možností. Vonkajšie prekážky dopadajúce na rozsah slobody, rovnako ako limity pochádzajúce z človeka samého, sú len obmedzenia, ktoré spôsobujú redukciu možností voľby. Berlina však v konečnom dôsledku nezaujíma odstránenie jednej alebo viacerých potenciálnych možností výberu. Pátra skôr po takých reštrikciách života človeka, ktoré intervenujú do ľudského konania v širšom rozsahu. Akcent kladie prioritne na donucovanie prostredníctvom hrozby, na úmyselný zásah do, respektíve proti dostupnosti možností. Rovnako je nutné zaoberať sa obmedzením či zamedzením prístupu k informáciám, na manipuláciu či nemožnosť regulárnej slobodnej voľby¹⁹. Znamená to, zdôrazňuje Pettit, že človek má slobodu nielen vtedy, ak sú mu dvere všetkých možností odomknuté a otvorené, ale i vtedy, ak sú dvere zatvorené, hoci sú odomknuté (Pettit 2011, 698). Celú Pettitovu metaforu „dverí“ si vysvetľujem ako nemožnosť tešiť sa zo slobody, pokiaľ človek koná len na základe jednej alternatívy, ktorá je na prvý pohľad zjavná alebo je to preto, lebo ide o možnosť, ktorú preferuje. Všetky premisy argumentu možno interpretovať podľa Pettita spôsobom, ktorý v krátkosti predostriem v nasledujúcom texte:

Sloboda je možná, len ak si môže človek bez obmedzenia zvoliť medzi (dvoma) možnosťami. Vyhne sa tak frustrácii.²⁰ O slobodu (voľbu) však nejde vtedy, ak by bolo do jednej z možností zasiahnuté²¹ a do druhej nie, pričom by si človek zvolil možnosť, ktorá bola nejakým spôsobom preferovaná. Ak by chcel však uskutočniť

dostatočná z hľadiska hľadania sociálnej a politickej slobody a je len akýmsi prostriedkom pomáhajúcim dosiahnuť nezávislosť.

¹⁸ Naznačujem tým, že snaha podniknúť kroky, ktoré by limitovali aktuálne rozhodovanie sa človeka nemusí nevyhnutne indikovať stratu slobody, pretože zámer zmarit voľbu, nemusí nutne implikovať trvalú stratu slobody.

¹⁹ Regulárnou slobodnou voľbou myslím takú slobodnú voľbu, ktorá zodpovedá pravidlám, ktoré Berlin uvádza v eseji *Dva pojmy slobody*. Ide o slobodnú voľbu bez strachu, nátlaku, obviňovania či ovplyvňovania subjektívnych presvedčení.

²⁰ Frustráciu je v tomto prípade nutné vnímať ako spôsob marenia možnosti.

²¹ Zásahom je akýkoľvek vplyv ovplyvňujúci a preferujúci jednu z možností.

voľbu slobodne, mal by zvoliť tú alternatívu, ktorú sám uprednostňuje. Ak by poznal situáciu a mohol realizovať svoju voľbu bez akéhokoľvek evidentného zásahu, pričom by musel nejakým spôsobom prispôbiť svoje preferencie tomu, aké alternatívy sú mu prístupné²² alebo aké možnosti sú nepriamo akcentované, vznikol by problém. Nikto nemôže sám seba pokladať za slobodného len preto, že bol ústretový k vonkajšiemu zasahovaniu, pretože by išlo o vznik absurdity.²³ Z toho dôvodu nie je predpoklad zabránenia frustrácie dostatočný pre zisk slobody (Pettit 2011, 699). Moje chápanie Pettitovho argumentu sa budem snažiť objasniť nasledovnou argumentáciou.

Ako východiskovú tézu argumentu som si stanovila nasledovnú vetu: Marenie možností výberu zužuje oblasť slobodnej voľby. Znamená to teda, že ak je zabránené mareniu viacerých alternatív, oblasť slobody, oblasť, v ktorej môžem konať podľa vlastných preferencií, sa rozširuje. Slobodou rozhodovať sa medzi viacerými alternatívami, napríklad X a Y, človek disponuje len v tom prípade, ak mu nikto nebude do voľby jednej z možností, ktorú si chce zvoliť, zasahovať. Človek sa tak vyhne frustrácii (zmareniu možnosti) uskutočniť voľbu. Ak však bude v prospech voľby jednej z možností – X, hovoriť nejaká vonkajšia sila, teda existuje akákoľvek manipulácia vedúca k jej zvoleniu, no v prípade inej možnosti – Y je situácia opačná, tak si človek zvolí pravdepodobne preferovanú alternatívu X. Koná tak možno vedome, možno nevedome, každopádne pod vplyvom externého faktoru – na základe premennej, ktorou je v tomto prípade manipulačný faktor.²⁴ Voľba prvej možnosti je teda vedome alebo nevedome uskutočnená, no nie je skutočne slobodnou voľbou. Rovnako je o slobode voľby diskutabilné hovoriť v prípade, ak si má človek vybrať, napríklad z dvoch možností, pričom jedna je viac a druhá je menej preferovaná. Nad'alej dochádza k frustrácii slobodnej voľby v tom zmysle, že nedochádza k rovnakému zvýhodneniu všetkých možností. Okrem toho považujem za problém aj to, že človek má v tomto prípade na výber len obmedzený počet alternatív. Z toho dôvodu je potrebné uvažovať o vyslovenej požiadavke²⁵ ako o nedostatočnej podmienke slobody.²⁶ O slobodnú voľbu by išlo v tom prípade,

²² Nazdávam sa, že v jazyku Pettitovej metafory to znamená, že človek môže voliť len z tých alternatív, ktoré sú zjavne ponúknuté, teda dvere k nim sú viditeľne otvorené.

²³ Nikto nemôže podľa mňa „objektívne“ o svojom konaní alebo o svojom stave hovoriť ako o slobodnom, pokiaľ si volí len z alternatív, ktoré sú explicitne otvorené a prístupné.

²⁴ Manipulátora alebo akýkoľvek vonkajší faktor, ktorý podporuje jednu z možností som určila ako premennú. Podľa mňa ide o jeden z podstatných prvkov, ktorý je nutné zohľadňovať pri slobodnej voľbe subjektu. Premennú je nutné zohľadňovať pri akejkoľvek diskusii o miere slobody.

²⁵ Ide o požiadavku zabránenia frustrácii.

²⁶ Absurdnosť vysloveného príkladu vidím v tom, že človeka neustále sprevádza akási prekážka na ceste k slobodnej voľbe. V každom spomenutom prípade dochádza k mareniu. Pri snahe zabrániť mu, však nebude nikdy dosiahnutý uspokojujúci stav.

ak by si človek zvolil možnosť Y, prípadne takú, ktorú skutočne sám chce. Človek sa totiž nemôže stať sám slobodným len tým, že je ústretový a ochotný akceptovať tendenciu druhého človeka alebo ponechať inštitúcie ovplyvňovať či mariť reálne možnosti, nastavovať pravidlá podľa subjektívnych predstáv či potrieb. Inštitúcie alebo ľudia nemôžu zasahovať do života druhých ľudí tým, že človeku vytvoria úzky priestor (s prípadne viac akcentovanými alternatívami), v ktorom môže realizovať svoju zdanlivú slobodnú voľbu. Ďalší problém vzniká tam, kde je zabránené prístupť k „modelovej“ možnosti Y a „dvere“ k tejto alternatíve sa uzavruť (prípadne uzamknú), znamená to, že sa s vysokou pravdepodobnosťou zamedzí prístup aj k voľbe iných možností ako je tá, ktorá je silne preferovaná.²⁷ Subjekt uskutočňujúci voľbu si následne zvolí možnosť X. Pýtam sa, vykonal tak slobodnú voľbu? O slobodnú voľbu by išlo za predpokladu, že by si bol človek zvolil možnosť X bez akejkoľvek vonkajšej snahy o redukciu dostupných alternatív alebo rovnako zameraného externého povzbudenia. Voľba by bola slobodnou v tom prípade, ak by mala možnosť Y rovnaké šance na jej zvolenie. Ak by však človek dostatočne poznal všetky náhodné a účelové determinanty, tak by mohol zaistiť svoju slobodu bez toho, aby sa nechal zmanipulovať niekým iným, prispôbil by svoje preferencie a zvolil si možnosť Y, prípadne alternatívu, ktorá je v súlade s jeho presvedčením. Z toho vyplýva, že predpoklad zabránenia frustrácii nie je postačujúcou požiadavkou vytýčenia hranice medzi slobodou a donútením.²⁸ Tvrdenie vyplývajúce z Pettitovho argumentu preto možno považovať za opodstatnené.

Sloboda ako nezasahovanie

Teraz, keď bola teória slobody ako odstránenia frustrácie vylúčená pre zisk slobody, je na čase venovať sa Berlinovej požiadavke odstrániť zasahovanie. V nasledujúcej časti sa pokúsím rekonštruovať Berlinovu požiadavku neintervencie, pričom poukážem na jej slabšie miesta prostredníctvom Pettitovho a Narvesonovho pohľadu. Začnem tam, kde som skončila – pri vylúčení slobody ako nefrustrácie. Myslím si, že Berlin vychádza z predpokladu, že sa človek nemôže samovoľne kreovať ako slobodná bytosť tým, že sa prispôbi obmedzeniam, ktoré na neho uvalila spoločnosť (alebo niekto iný). Ako argument v prospech tejto tézy používa tvrdenie, ktoré bolo popreté v predchádzajúcej časti.

²⁷ Pod „inými možnosťami“ je potrebné chápať sekundárne možnosti (Y1, Y2, ...), ktoré ak by človek poznal všetky a poznal by aj ich výhody či nevýhody, mohol by sa snáď rozhodnúť pre možnosť Y, ktorá tieto parciálne časti prístupňuje.

²⁸ Predpoklad zabránenia frustrácii nie je uspokojivý, pretože zamedzenie „zatváranie dverí“ z Pettitovej metafory ešte nezaručí elimináciu manipulačného faktora alebo zníženie stavu preferovania.

Podľa môjho názoru Berlin vidí problém v tom, že niektoré menej početné skupiny, ktoré disponujú sociálnymi, ekonomickými a inými slobodami, ich získali na úkor väčšiny, ktorá ich nemá. Nikto bez ohľadu na sociálno-politické alebo iné kritérium priradenia k príslušnosti nesmie byť pripravený o základnú individuálnu slobodu niekým druhým (Berlin 1993, 26). Podľa mňa, práve preto Berlin hovorí prioritne o slobode indivídua. Práve sloboda jednotlivca tkvie v spôsobe voľby vlastného spôsobu života zahŕňajúceho parciálne oblasti slobody. Čo však Berlin robí? Argumentuje slobodou ako zamedzením frustrácie, ktorá je sama o sebe nepresvedčivá. Vysvetlenie tejto záležitosti sa pokúsim ponúknuť v nasledujúcom texte. V prvom rade uvediem Pettitovu protiargumentáciu a následne sa ju budem snažiť vysvetliť.

Pettit konštatuje, že človek je slobodný, len ak sú všetky možnosti otvorené. Znamená to, že nebude do žiadnej z možností zasahované, teda ani do tej, ktorá je preferovaná. Naopak, slobodný nie je vtedy, keď má niekto moc zasahovať a úmyselne škodiť so sklonmi evidentne intervenovať do nejakej z možností. Avšak ak by (ten, kto má v rukách moc) túto moc neaplikoval na nikoho, hoci by ňou disponoval, tak by (iný) človek mohol byť relatívne slobodný. Preto môže byť osoba slobodná aj bez toho, aby sa niekomu moc, ktorou disponuje, znížila. Človek, ktorý pozná vlastné možnosti, dokáže vnímať, že môže byť slobodný. Avšak slobodným môže byť len vtedy, ak nepríde o svoju slobodu tak, že bude voči niekomu natoľko podliezavý, len preto aby si ponechal spôsob konať tak, ako si sám zvolil. Osoba musí predsa vnímať aj prostredie, v ktorom žije, vplyv (vládných, mocenských a iných) subjektov, ktoré jej činnosť akoby rámujú. Spomenuté faktory však môžu usmerňovať preferencie človeka iným smerom, ako pôvodne chcel. Práve v tomto bode sa podľa Pettita odhaľuje absurdita. Človek nemôže byť skutočne slobodný, ak je ochotný vyjsť v ústrety vplyvu, ktorý ho nejakým spôsobom manipuluje (Pettit 2011, 704).²⁹

Čo to znamená? Vysvetlenie vidím v tom, že k slobodnému výberu dochádza len vtedy, ak sú pri možnosti výberu medzi X a Y obe alternatívy prirodzene (rovnako) otvorené, až vtedy sa človek vyhne zámernej intervencii do každej možnosti a eliminuje sa konanie v prospech tej, ktorá je žiadaná. Ak má niekto moc zasahovať do voľby, pričom ju i plne využíva, tak človek, ktorý má voľbu realizovať výberom jednej z alternatív, už nemôže svoju slobodu voľby zúročiť plnohodnotne. Človek by bol slobodný len v prípade, ak by bola premenná referujúca na manipulačný faktor nulová, teda zasahovateľ by bol ochotný, bez ohľadu na svoju silu, pristúpiť na požiadavku nulového zasahovania. Ak človek pozná situáciu, priestor, (takmer) všetky relevantné determinanty, potom sa zdá, akoby sa mohol sám kreovať na slo-

²⁹ Pettitova námietka k požiadavke zabránenia zasahovať sa môže javiť na prvý pohľad ako veľmi podobná argumentácii proti požiadavke zabrániť mareniu. Dôvodom je predstavenie skrátenej formulácie Pettitovho pohľadu.

bodnú bytosť bez toho, aby moc „zasahovateľa“ akokoľvek poklesla. Uskutočňuje sa to však spôsobom, kedy sa bude človek (vedome alebo nevedome, postupne alebo náhle) podriaďovať „manipulátorovi“, ten, keď si ho „získa“, dovolí mu mať vlastný spôsob konania či voľby. A to je absurdné. A prečo? Lebo človek sa nemôže stať slobodným, len ak je ochotný podrobiť sa moci ovplyvnenia za účelom dosiahnuť alebo „pocítiť“ vlastnú slobodu voľby. Ovplyvnenie (alebo vedomý či nevedomý súhlas za účelom zisku slobodného výberu) je istý spôsob interferencie do konania druhého človeka. Z toho dôvodu je zámerné uloženie podriadenia zaistujúceho vykonávanie slobodných rozhodnutí pokladané za donútenie, čo obmedzuje mieru slobody človeka. Znamená to, že pôvodný predpoklad dostatočnej požiadavky nezasahovania už nie je natoľko postačujúci pre dosiahnutie slobody voľby, prípadne slobody ako takej. Je chybný. Opätovne si preto kladiem otázku, kde sú hranice mojej slobody ako autonómnej bytosti? Kedy môžem svoju slobodu zvýšiť, pričom by to nebol len strohý klam či ilúzia?

Práve na spomenutých úvahách často stroskotáva Berlinov jasný pohľad na negatívnu slobodu. Napriek tomu, že Pettit chcel ísť ešte ďalej, Berlin zostáva pri vyzdvihovaní požiadavky nezasahovať. Chápanie slobody ako neprítomnosti prekážok v konaní podporuje aj kanadský profesor aplikovanej etiky a politickej teórie J. Narveson. Oznamuje, že si je vedomý početnosti nezámerných prekážok nevytvorených nikým konkrétnym, pretože sú zložkou prirodzených vecí. Problém sa črtá pri tých bariérach, ktoré vznikajú ako dôsledky konania ľudí ovplyvňujúcich (respektíve formujúcich) životy ostatných, pričom obzvlášť exponované miesto majú vedome vytvárané bariéry (Narveson 1997, 258). Podľa mňa nie je u Berlina dostatočne zohľadnený smer, ktorý Narveson načrtáva. Narveson poukazoval na to, že slobodu obnoví, prípadne podporí odstránenie „cudzieho“ faktoru, pretože obnovenie je nevyhnutnou podmienkou pre výkonnosť človeka. Ide o jeden z činiteľov, ktorý prispieva k ťažšej udržateľnosti ostrého rozdielu medzi pozitívnou a negatívnou slobodou zo všeobecnej perspektívy (Narveson 1987, 20).

Negatívna sloboda spočíva, ako poznamenáva Narveson, v absencii faktorov, ktoré zabraňujú vykonávaniu nejakej činnosti. Hovorí teda o existencii istých prekážok indikujúcich nepriechodnosť všetkých možných alternatív (Narveson 1987, 20). Napriek tomu, že Berlin nevolí na opis svojich myšlienok rovnaké slová, ich podstata nie je kontrastná. V Narvesonovom vysvetlení negatívnej slobody však možno hovoriť aj o vôli a plánoch človeka, ktorému stoja v dosiahnutí jeho cieľa rôzne faktory. Niekedy sa môže jednať o fyzické, inokedy o psychické aspekty (Narveson 1987, 20). Berlin však hovorí o psychických a fyzických determinantoch naopak. Podľa neho neschopnosť dosiahnuť svoj cieľ práve prostredníctvom fyzických a psychických faktorov neimplikuje nedostatok politickej slobody (Berlin 1993, 23), snáď len v sekundárnom význame, teda za istých špecifických okolností. Podľa mňa Narvesonove slová poukazujú na to, že človek, ktorý má istý cieľ môže svoj zámer prispôsobiť vzhľadom na jeho vnútorné a vonkajšie determinanty. Ak

však nemá faktory, ktoré nutne potrebuje k dosiahnutiu cieľa, potom ho nedosiahne. Znamená to, že potrebuje viac zdrojov, činiteľov, aby tento svoj cieľ naplnil. Ale práve tým vzniká ďalšia prekážka, ktorá bráni v dosiahnutí cieľa. Zmenšuje sa oblasť slobody, v ktorej (ak by nebolo človeku zabráňované) by mohol konať podľa svojich predstáv, a tak smerovať k vytýčenej méte. Spomenuté obmedzenia môžu takýmto spôsobom participovať na umenšovaní miery práv, ktoré daný človek má. Vo všetkých týchto prípadoch, ako zdôrazňuje Narveson, zabráňujúci faktor spôsobí nepoužiteľnosť, prípadne nedostupnosť jednej alebo viacerých pozitívnych podmienok (Narveson 1987, 20).

Záver

Cieľom práce bolo podať rámcový obraz o problematike jasného zadenovania limitov medzi svetom, v ktorom je človek (z hľadiska uskutočňovania voľby) slobodný a svetom, v ktorom musí voľiť obmedzene. Mojou snahou bolo poukázať nielen na stav negatívnej slobody v chápaní I. Berlina, ale načrtnúť i niektoré problematike miesta, ktoré oslabujú jeho myšlienkový koncept. Na základe naznačeného problému prichádzam k názoru, že Berlinove teoretizovanie o predele sfér slobody a donútenia prináša množstvo nezrovnalostí, ktoré naštrbujú pevnosť jeho ideového konceptu. Napriek tomu, že táto práca sa ani zďaleka nevenuje všetkým nuansám, vo všeobecnosti má naznačiť význam základnej premisy negatívnej slobody v Berlinovom chápaní pre zreteľnejšie odhalenie smeru cesty vedúcemu k vymedzeniu jej hraníc.

Cez analýzu spôsobov interpretácie negatívnej slobody vo všeobecnosti, ktoré ma u Berlina priviedli k problému slobody chápanej ako nefrustrácia a nezasahovanie, prichádzam k záveru, že Berlinova koncepcia slobody nemusí byť postačujúca. Hoci sa zdá, že Berlin vníma nezasahovanie, ako správny spôsob vedúci k určeniu hraníc negatívnej slobody, samotná cesta k nej stojí na slabých základoch. Odkrýva ich deliaca línia medzi ovplyvnením, nepatrnou interferenciou vonkajšieho tlaku do rozhodnutia človeka a skutočne slobodnou voľbou. Preto aj napriek tomu, že Berlin akcentuje jednotlivca, ktorý nesmie byť pripravený o žiadnu základnú slobodu niekým iným, nejde o slobodu, ktorá by bola plne uspokojivá pre dosiahnutie slobodnej ľudskej bytosti. Dôvod spočíva v obmedzených možnostiach výberu, teda v možnostiach, ktoré na jednej strane dovoľujú slobodnú voľbu, avšak na druhej strane slobodnú voľbu umožňujú len za istých okolností, ktoré významovo nemusia mať ďaleko od donucovania, hoci ide skôr len o určité obmedzenia. Rovnako je priťažujúcou okolnosťou to, že človek nedokáže plne predvídať javy, ktoré sa utvárajú náhodne (ako dôsledky prirodzených vecí) alebo vznikajú ako nepriama reakcia na ľudské konanie. Podľa mňa tým, že Berlin neprihliadal na fyzické a psychické stavy jednotlivca ako na determinanty umenšujúce jeho slobodu,

smeroval tak k dosiahnutiu unifikácie práv na slobodu pre všetkých. Na jednej strane ako liberál presadzoval pluralizmus hodnôt, na strane druhej niektoré javy dotýkajúce sa slobodnej voľby zjednocoval a diferenciu odmietal. Akoby tak vytváral náčrt univerzalistickej koncepcie. Napriek všetkému si myslím, že práve tento bod by mohol byť najviac problematický, vzhľadom na to, že slabo diferencuje medzi jednotlivými ľudskými subjektmi, ktorých fyzický a psychický stav môže byť podstatným, určujúcim determinantom pri analýzach zisku základných slobôd. Myslím si, že nemožno považovať jednotlivé osoby za zameniteľné, i keď ide o všeobecné úvahy o sociálno-politickej slobode. Podľa mňa, ak Berlin skutočne hľadá také reštrikcie života človeka, ktoré interferujú do jeho konania v širšom kontexte (či už ide o dôležitejšie alebo len parciálne determinanty), je potrebné sa nimi zaoberať, hoci ako sám akcentuje, prioritu majú tie faktory, ktoré spôsobujú obmedzenie (takmer až donucovaním) prostredníctvom hrozby a zjavného úmyslu zabrániť regulárnej voľbe.

Literatúra

- AARSBERGEN-LIGTVOET, C. (2006): *Isaiah Berlin: A Value Pluralis and Humanist View of Human Nature and the Meaning of Life*. Amsterdam – New York: Rodopi.
- BERLIN, I. (1993): Dva pojmy slobody. In: Gál, Egon. – Novosad, František (eds.). *O slobode a spravodlivosti*. Bratislava: Archa, 7 – 73.
- BERLIN, I. (1999): *Čtyři eseje o svobodě*. Praha: PROSTOR.
- BERLIN, I. (2016): *Two concepts of Liberty : Original dictation (A)*. Web. 13. Jan. 2016. <http://berlin.wolf.ox.ac.uk/published_works/tcl/tcl-a.pdf>.
- MCMAHON, F. – DOWD, A. (2014): Human Freedom: From Percles to Measurement. In: *The Independent*, 19 (1), 65 – 84.
- ROTHBARD, N. M. (2009): *Etika svobody*. Praha : Liberální institut.
- NARVESON, J. (1987): *The Libertarian Idea*. Web. 19. Jan. 2016. <<http://www.libertarianismo.org/livros/tlijn.pdf>>.
- NARVESON, J. (1997): Rovnost versus svoboda: prospěch, svoboda. In: Kis, János.: *Současná politická filosofie: Sborník textů anglosaských autorů 20. století*. Praha: OIKOYMENH.
- PETTIT, P. (2011): The Instability of Freedom as Noninterference: The Case of Isaiah Berlin. In: *Ethics*. 121 (4), 693 – 716.

Tento príspevok vznikol v rámci grantového projektu VEGA č. 1/0496/18.

Mgr. Magdaléna Steinhauser Wesserlová

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Filozofická fakulta

Katedra filozofie

Tajovského 40

974 01 Banská Bystrica

Slovenská republika

magdalena.wesserlova@umb.sk